

MÜASİR FRANSIZ DİLİNDƏ AİLƏ KONSEPTİNİ İFADƏ EDƏN FRAZEOLoji
STRUKTUR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Fransız cəmiyyətində ailə nigah vasitəsilə formalaşır. Müasir cəmiyyətdə nikahın rəsmi nikah və dini nikah yolu ilə reallaşdığı görülür. Nikahın toy və məclislər vasitəsilə həyata keçirilməsi onu göstərir ki, ailə quran insanların nikahı cəmiyyət tərəfindən bəyənilib, qəbul edilir. Ailə quruluşu zamana və məkana görə dəyişir. Ailə üzvlərinin sayı və onların ailə daxilindəki rolları da cəmiyyətdən cəmiyyətə dəyişir. Kənd yerlərində nəsilərarası qarşılıqlı əlaqə yüksək olan böyük ailələr var. Geniş ailəyə ana, ata, uşaq, nənə, baba və s. Ailə üzvlərindən ibarətdir. Ənənəvi ailədə birdən çox nəsil birlikdə yaşayır. Nüvə ailəsi ana, ata və uşaqdan ibarətdir. İndiki vaxtda ənənəvi ailəni tərk edərək nüvə ailəsinə keçən bir çox insanın qohumluq əlaqələrində zəifləmə müşahidə olunur. Bundan əlavə, nüvə ailələrinin sayı artdıqca gənc əhalinin sənaye mərkəzlərinə miqrasiya sürəti də artdı. Ailə üzvləri arasındakı münasibətlər dildəki ifadələrdə əks olunur.

Fransız dilində ailə konseptini əks etdirən çoxlu sayda dil vahidlərinə rast gəlirik. Dildə bütün konseptlər kimi ailə konseptinin ən intensiv şəkildə reallaşdığı dil vahidi frazeoloji birləşmələrdir. Fransız dilində ailə konseptini əks etdirən frazeoloji birləşmələr quruluşlarına görə qeyri-predikativ və predikativ olur. Say etibarını ilə qeyri-predikativ frazeoloji birləşmələr dildə daha çoxluq təşkil edir. Bu hal bütün dillərdə olduğu kimi fransız dilində də belədir.

Frazeologiyanın əsas nəzəri məsələlərindən biri onun predmetini müəyyən etməkdir. Frazeoloji vahidlər kateqoriyasına daxil olan ifadələrin hansı xüsusiyyətlərə malik olmasını müəyyən etmək vacibdir. Alim V.M.Mokienko frazeoloji vahidin aşağıdakı tərif verir: "Frazeoloji vahid nisbi sabitliyə, ekspressivliyə, vahid mənaya malik olan və hazır formada təkrarlanan sözlərin birləşməsidir" [7, s. 4].

Fransız dilində frazeoloji vahidlərin müxtəlif meyarlara əsaslanan bir neçə təsnifatı mövcuddur. Beləliklə, frazeoloji vahidlərin qurulduğu sintaktik modeldən asılı olaraq iki struktur tipi fərqləndirilir: qeyri-predikativ və predikativ frazeologizmlər. Strukturuna görə sözlər və ifadələrlə əlaqədirlər və əksər hallarda qeyri-predikativ, daha az hallarda qismən predikativdirlər. Aşağıdakı alt növlər fərqlənir: nominativ, köməkçi, nida tipli və modal frazeoloji vahidlər.

Nominativ frazeoloji vahidlər nominativ və ya məxrəc funksiyasını yerinə yetirir. Onlar cisimləri, hadisələri, hərəkətləri, keyfiyyəti, vəziyyəti və s. ifadə edir. Xidməti frazeoloji vahidlər müstəqil mənə daşıyır və cümlə üzvləri ola bilməz.

Nida tipli frazeoloji vahidlər emotiv funksiyasını yerinə yetirir. Onlar cümlə üzvləri deyil, onun müstəqil vahidlərini təmsil edirlər.

Modal frazeoloji vahidlər danışanın öz ifadəsinə və ya mesajın məzmununa verdiyi qiymətə şəxsi subyektiv münasibətini əks etdirir.

Qeyri-predikativ frazeoloji vahidlər fransız dilinin frazeoloji fondunun böyük hissəsini təşkil edir. Onları iki yarım tipə bölmək olar: iki və ya daha çox mənalı sözdən ibarət olan və tabeli, əlaqələndirici və ya tabeli-koordinasiya əlaqəsi olan ifadələri ifadə edən təktəpəli frazeoloji vahidlər və frazemalar.

Fransız dilində ailə konseptinin reallaşdığı qeyri-predikativ frazeoloji birləşmələrə bu nümunələri göstərmək mümkündür. Məsələn, *avoir une brioche au four*-hamilə olmaq; *faire un enfant*-uşaq dünyaya gətirmək; *faire souche*-uşaq və nəvə sahibi olmaq; *souhait du roi*-valideynlərin həm oğlan, həm də qız uşağına sahib olma istəyi; *traiter qq.en parent pauvre*-birini ögey övlad yerinə qoymaq, ona qarşı haqsızlıq etmək; *trouver chaussure a son pied*-huyu huyuna, suyu suyunu uyğun bir ər tapmaq; *partager en freres*-qardaş payı kimi bölüşmək və s. [4]. Qeyri-predikativ frazeoloji birləşmələr kommunikativ funksiyası olmayan, yəni mesaj ötürmə funksiyası olmayan frazeoloji vahidlər daxildir.

Qeyri-predikativ frazeoloji birləşmələri şərti olaraq iki yarım tipə bölmək olar: iki və ya daha çox mənalı sözdən ibarət olan və tabeli, əlaqələndirici və ya tabeli-koordinasiya əlaqəsi olan ifadələri ifadə edən təknüvəli frazeoloji vahidlər və frazemalar.

Müasir fransız dilində ailə konseptini əks etdirən qeyri-predikativ frazeoloji birləşmələr ənənəvi olaraq iki böyük qrupa bölünür. Feili və isimi frazeoloji birləşmələr. Təbii ki, bütün digər dillərdə olduğu kimi fransız dilində də feili frazeologizmlər sayca daha çoxdur.

1. Ailə konseptini əks etdirən feili frazeologizmlər: *avoir du sang bleu*-soylu, əsil bir ailədən gəlmək; *monter en graine*-evdə qalmaq, evlənməmək; *ne pas quitter ses pantoufles*-evində hüzar içində yaşamaq; *porter des cornes*-əri tərəfindən aldadılmaq; *sortir de rien*-az gəlirli bir ailədə doğulmaq; *attraper le ballon*-hamilə qalmaq; *conduire une personne a l'autel*-Birisi ilə nigah masasına oturmaq, evlənmək; *convoler en justes nocces*-yuva qurmaq, evlənmək; *refaire sa vie*-yenidən evlənmək; *tirer le bon numero*-xüsusilə evlilikdə bəxti gətirmək; *vivre a la colle*-evlənmədən birlikdə yaşamaq; *avoir le ballon*-hamilə olmaq; *avoir un polichinelle dans le tiroir*-iki canlı, hamilə olmaq; *avoir une brioche au chaud*-hamilə olmaq; və s. [5].

2. Ailə konseptini əks etdirən isimi frazeologizmlər: *en famille*-ailə arasında; *esprit de famille*-ailə içi birlik; *les bouches inutiles*-bir ailəyə qazanc gətirməyən, yalnız havayı yeyən ailə üzvü; *mariage blanc*-qanuni olmayan evlilik; *mariage d'afrique*-nigahsız bərabərlik; *mariage de jean-des*-vignes-qısa ömürlü evlilik; *scene de*

¹⁹ Naxçıvan Dövlət Universiteti gunay.maharramova@adpu.edu.az

menage – ər-arvad davası; *tomber en quenouille* – ailədə gücün və ya mirasın qadınların əlinə keçməsi; *le seigneur d'une femme* – bir qadının bəyi, əri; *barbe-bleu* – arvadına çox pis və zalımcasına davranan kişi; *vieux garçon* – heç evlənməmiş deyəngən biri; *enfant de l'amour* – evlilik kənarı doğulmuş uşaq və s.

Predikativ frazeologizmlər predikativ struktura malik olan ifadələrdir. “Hər hansı bir hadisənin məzmunu zamanla əlaqədar baş verir. Söyləm üç şəxsdən biri ilə əlaqələndiyi üçün predikativlik şəxs kateqoriyası ilə, hər bir söyləmi deyən şəxs mütləq öz münasibətini bildirdiyi üçün isə modallıq kateqoriyası ilə ifadə olunur. Cümlənin ən ümumi səciyyəvi əlamətləri predikativlik və məlumatvermə intonasiyasıdır” [6, s. 325].

“Dilçilikdə, eləcə də türkologiyada həllinə ehtiyac duyulan ən mübahisəli məsələ cümlə quruluşlu frazeoloji vahidlərin mövcud olub-olmamasıdır” [3, s. 85]. İllərlə alimlər arasında davam edən bu mübahisələr sonunda böyük bir qisim dilçilər belə qərara gəlmişlər ki, frazeoloji birləşmələr iki tipdə dildə mövcud olurlar: birləşmə və cümlə tipində.

Cümlə tipli frazeoloji vahidlərin iki alt növü var: qapalı və açıq strukturlu. Qapalı struktura malik olan predikativ frazeoloji vahidlər bitmiş fikri ifadə edir, sintaktik cəhətdən sadə və ya mürəkkəb cümlələr kimi tərtib edilir. Açıq quruluşlu predikativ frazeoloji vahidlər, əksinə, yarımcıq fikir ifadə edir və dəyişkən sözlərdən istifadə edərək nitqdə paylanmağı tələb edir. Fransız dilində predikativ frazeologizmlərin əksəriyyəti qapalı struktura malikdir, açıq strukturlu birləşmələr isə yalnız az sayda təmsil olunur. Frazeoloji vahidlər çoxfunksiyalı dil vahidləri olduğundan, yəni nitqə obrazlılıq və ifadəlilik verməklə əsas funksiyası ilə yanaşı, bir çox başqa funksiyaları da yerinə yetirirlər. Cümlə tipli frazeoloji birləşmələrin birinci əlaməti predikativlikdir. K. Abdulla yazır: “Predikasiya - cümlədə (söz birləşməsindən fərqli olaraq) məlumatın məzmununun həqiqətə olan münasibətidir. Məntiqi-qrammatik hadisə sayılan predikativlik dilçilikdə cümlənin müəyyənləşdirilməsinin əsas meyarlarından biri kimi qəbul edilir [1, s. 9].

S. Kərimova Azərbaycan dilində cümlə quruluşlu frazeologizmlərlə yanaşı, sintaktik frazeoloji konstruksiyaların da olduğunu qeyd edir. Müəllifin fikrincə, bu tip dil elementləri istər şifahi, istərsə də yazılı nitqdə fəal işləkliyi ilə seçilir. Onlar frazeoloji vahidlər kimi dildə hazır şəkildə daxil olur, bu və ya digər fikrin obrazlı şəkildə ifadə olunmasına, danışanın ifadə etdiyi fikrə birbaşa münasibətinin üzə çıxmasına yaxından kömək etmiş olur [2, s. 30].

Müasir fransız dilində cümlə tipli frazeoloji birləşmələrə bunları misal göstərə bilərik. Məsələn, *on ne bandine pas avec l'amour* – aşqla zarafat olmaz; *le pomme ne tombe jamais loin de l'arbre* – armud dibinə düşər; *qui m'aime, aime mon chien* – mənə sevən ailəmi də sevməlidir; *bonne amie* – aşiq qadın; *d'une bonne vigne prenez le plant, d'une bonne mere prenez la fille* – anasına bax qızını al, qırağına bax bezini al; bez alırsan misirdən, qız alırsan əsildən; *à père avare, fils prodigue* – xəsis ataya, azgın oğul; *C'est en famille qu'on lave son linge sale* – Sırr evdə qalmalı, qazanlar örtülül qaynayır; *la vérité sort de la bouche des enfants* – sözün düzünü uşaq deyər; *à chaque oiseau son nid semble beau* – bayquşa balası gözəl görünər; *tu te marieras à la fin de l'année* – içkinin son damlasını subay birinin stəkanına qoyarkən “bu ilin sonunda evlənərsən” mənasında işlədilən bir idiom və s.

Kommunikativ tipə müstəqil kommunikativ vahidlər kimi çıxış edən və struktur baxımından cümlələrlə əlaqəli olan frazeoloji vahidlər daxildir. Bu tipli bütün frazeoloji vahidlər predikativdir.

Predikativ frazeoloji birləşmələri də iki qrupa bölmək olar: atalar sözü və atalar sözü olmayan frazeoloji vahidlər.

Kommunikativ atalar sözü olmayan frazeoloji vahidlər hadisəni və ya vəziyyəti xarakterizə etmək üçün istifadə olunur. Əsasən, qapalı predikativ struktura malikdirlər.

Kommunikasiya xarakterli atalar sözü frazeoloji vahidlər tərbiyyəvi xarakter daşıyır və cəmiyyətin milli şüurunu, adət-ənənələrini və mədəniyyətini əks etdirir. Nitqdə belə frazeoloji vahidlər ya müstəqil cümlələr, ya da mürəkkəb cümlənin tərkib hissəsidir. Məsələn, *Femme querelleuse est pire que le diable* – Mübahisə edən qadın şeytandan da pisdir; *C'est la bonne femme qui fait le bon mari* – Yaxşı arvad yaxşı ər edər; *Où la femme règne, le diable est premier ministre* – Qadının idarə etdiyi yerdə şeytan baş nazirdir; *Mariage prompt, regrets longs* – Tez evlilik, uzun müddət peşmançılıq; *Caresse de femmes, caresse de chatte* – Qadın nəvazişi, pişik nəvazişi; *Choisissez votre femme par l'oreille bien plus que par les yeux* – Qadınınızı gözədən çox qulağına görə seçin; *Femmes sont anges à l'église, diables à la maison et singes au lit* – Qadınlar kilsədə mələk, evdə şeytan və yataqda meymundurlar; *Femme bonne vaut couronne* – Yaxşı qadın tac almağa dəyər; *Marie ton fils quand tu voudras et ta fille quand tu pourras* – Oğlunuzu istədiyiniz zaman, qızınızı isə imkanınız olanda evləndirin və s.

Kommunikativ atalar sözü olmayan frazeoloji vahidlər hadisəni və ya vəziyyəti xarakterizə etmək üçün istifadə olunur. Əsasən, qapalı predikativ struktura malikdirlər.

Qismən predikativ frazeoloji vahidlərdə baş üzvün vasitəli və ya vasitəsiz tamamlığı, zərfliliyi, tabeli cümlə şəklində təyini olur. Cümləni formalaşdıran əsas amillər-bitmiş fikir ifadə etmək, modallıq, intonasiya və predikativlik dilin əsas kateqoriyalarından olub cümləni ayaqda tutan anlayışlardır ki, bunlardan da ən birincisi elə predikativlikdir. Predikativ frazeologizmlər predikativ struktura malik olan ifadələrdir. Belə frazeoloji vahidlərin iki alt növü var: qapalı və açıq strukturlu. Qapalı struktura malik olan predikativ frazeoloji vahidlər bitmiş fikri ifadə edir, sintaktik cəhətdən sadə və ya mürəkkəb cümlələr kimi tərtib edilir. Açıq quruluşlu predikativ frazeoloji vahidlər, əksinə, yarımcıq fikir ifadə edir və dəyişkən sözlərdən istifadə edərək nitqdə paylanmağı tələb edir. Fransız dilində predikativ frazeologizmlərin əksəriyyəti qapalı struktura malikdir, açıq strukturlu birləşmələr isə yalnız az sayda təmsil olunur. Frazeoloji vahidlər çoxfunksiyalı dil vahidləri olduğundan, yəni nitqə obrazlılıq və ifadəlilik verməklə əsas funksiyası ilə yanaşı, bir çox başqa funksiyaları da yerinə yetirirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri/Alı məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Maarif, 1999, 281 s.
2. Kərimova S. Müasir Azərbaycan dilində sintaktik frazeoloji konstruksiyaların funksional – üslubi xüsusiyyətləri / Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya Sumqayıt – 2021
3. Mirzəliyeva, M.M. Türk dillərinin frazeologiyası / M.M. Mirzəliyeva. Bakı: Nurlan, – 2009. – 220 s.
4. Porée-Rongier M.D. Les Expressions idiomatiques, Paris: Editions Rirst. 2009.
5. Rey L., Chantreau S., Dictionnaire d' Expressions et Locution, Paris: Le Robert, 2003.
6. Sadıqova S, Hüseynova N, Abdullayeva İ, Novruzova S, Həsənlı-Qaribova Ş. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı: Elm, 2018. s. 615.
7. Мокленко В.М. Загадки русской фразеологии. 2-е изд., перераб. СПб.: Авадон. Азбука-классика, 2005. 240 с.

Açar sözlər: frazeoloji, birləşmə, struktur, ailə, konsept, fransız.

Key words: phraseology, combination, structure, family, concept, French.

Ключевые слова: фразеология, сочетание, структура, семья, концепт, французский язык.

Xülasə

Fransız dilinin frazeoloji sistemində müxtəlif konseptləri ifadə edən frazeoloji birləşmələr mövcuddur. Frazeoloji birləşmələr arasında ailə konseptini əks etdirən frazeologizmlər xüsusi bir lay təşkil edir. Frazeoloji birləşmələr ən azı iki sözdən ibarət olub həm predikativ, həm də qeyri-predikativ səciyyə daşıyır. Müasir fransız dilində də ailə konseptini ifadə edən frazeoloji birləşmələrin böyük bir qismini qeyri-predikativ, birləşmə tipində olan frazeologizmlər təşkil etdiyi halda cümlə tipli, predikativ frazeologizmlərə də rast gəlinir.

Məqalədə müasir fransız dilində ailə konseptini ifadə edən frazeoloji birləşmələrin struktur xüsusiyyətlərindən bəhs edilmişdir. Məqalənin yazılmasında müxtəlif elmi mənbələrdən, fransız dilinin frazeoloji lüğətlərindən istifadə edilmişdir.

Особенности фразеологической структуры, выражающей концепты семья в современном французском языке

Резюме

Во фразеологической системе французского языка существуют фразеологические сочетания, выражающие разные понятия. Особый пласт среди фразеологических сочетаний составляют фразеологизмы, отражающие понятие семьи. Фразеологические сочетания состоят как минимум из двух слов и имеют как предикативные, так и непредикативные характеристики. В современном французском языке большую часть фразеологических сочетаний, выражающих понятие семьи, составляют непредикативные фразеологизмы сложного типа, при этом встречаются и предикативные фразеологизмы предикативного типа.

В статье говорится о структурных особенностях фразеологизмов, выражающих понятие семьи в современном французском языке. При написании статьи использованы различные научные источники и фразеологические словари французского языка.

Features of phrasological structure expressing the concepts of family in modern french language

Summary

In the phraseological system of the French language, there are phraseological combinations that express different concepts. A special layer among phraseological combinations consists of phraseological units that reflect the concept of family. Phraseological combinations consist of at least two words and have both predicative and non-predicative characteristics. In modern French, most of the phraseological combinations expressing the concept of family are made up of non-predicative phraseological units of a complex type, while there are also predicative phraseological units of the predicative type. The article talks about the structural features of phraseological units expressing the concept of family in modern French. When writing the article, various scientific sources and phraseological dictionaries of the French language were used.

Rəyçi: dos. L.Ələkbərova